

tidsskrift.dk

Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavnsklasser.

Geografisk Tidsskrift, Bind 16 (1901)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0016-PDF/gto_0016_67668.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=67668>

pdf genereret den : 22/5-2008

Naturforholdene iaar have vel begunstiget Deres Gjerning, men vi vide alle, at Havet er lunefuldt, og er dette Hav opfyldt med den sværeste og vanskeligste Is og maa befares i en lille Jolle, ja, da skal der sandelig Mands Mod og Mands Snille til at komme igjennem med et Foretagende som det, der præsteredes ved Deres Baadfart langs med den saakaldte Bløse- viles Kyst.

Tak for, hvad De og Deres Ledsagere, baade de tre i Jollen og de i Skibet „Antarctic“, have udrettet under vort kjære, gamle Flag, og jeg beder Dem modtage denne Medalje som et Minde om det kgl. danske geografiske Selskabs Beundring og Tak for mandig Daad i Videnskabens Tjeneste!“

Levende Bifald hilste Hs. Excellences Ord, hvorpaa Løjtnant Amdrup under kraftige Haandklap besteg Talerstolen og takkede med omtrent følgende Ord:

„Mine Damer og Herrer!

Jeg bringer herved det kgl. danske geografiske Selskab min varmeste Tak for den sjældne Ære og

store Anerkjendelse, der ligger i at faa dets Guld- medalje, en Ære og Anerkjendelse, som altid vil staa for mig som et af de smukkeste Minder om Afslutningen af min Virksomhed i Grønland i Geografisens Tjeneste.“

Stærkt Bifald hilste Løjtnant Amdrups Udtalelse.

Efter Mødet blev der afholdt et *Festmaal*, hvortil der bl. a. var indbudt *Carlsbergfondets Bestyrelse* og *Expeditionens Deltagere*.

I det andet Møde holdt Direktør J. Henningsen Foredrag om *sociale Forhold i Kina i Forbindelse med den nuværende Krise*. Lysbilleder.

I det tredje Møde holdt Dr. phil. Th. Mortensen Foredrag om *den danske videnskabelige Expedition til Siam i Aaret 1900*. Lysbilleder.

I det fjerde Møde gav Cand. mag. N. Hartz Skildringer fra *den danske Expedition til Østgrønland i Aaret 1900*. Lysbilleder.

I det femte Møde meddelte Professor, Dr. phil. Eug. Warming under Forevisning af Lysbilleder *Exemplar paa Planternes Tilpasning til Væxstedet*.

Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavnsklasser.

Af Oberst Emil Madsen.
(Slutning.)

Klassen Løse.

Stednavnsklassen Løse har ligesom Stednavns- klassen Lev en mere indskrænket geografisk Udbre- delse end Klasserne Hjem, Ing og Sted; men det Om- raade, hvor den forekommer, er dog ikke det samme som det, i hvilken Klassen Lev træffes, saa at der næppe er nogen Forbindelse mellem denne og Klassen Løse.

Den kan blot bestemt paavises i Danmark og Sverig, og her forekommer den vel i nogle af de samme Egne, hvor Klassen Lev findes, men ikke i alle, og omvendt forekommer den ogsaa i Egne, hvor Klassen Lev mangler. Hvorvidt den forekommer uden- for Danmark og Sverig, er tvivlsomt, i alt Fald er det overordentlig sparsomt.

Betydningen af Ordet Løse, efter hvilket Klassen har faaet sit Navn, antages at være Græsgang, Fædd, Vænge eller lignende, hvad der bestyrkes ved, at de Steder, hvis Navne høre til denne Klasse, i Reglen findes i et storformet, bakket Jordsmon, i Nærheden af mellemliggende, lave, flade Strøg med vidtstrakte

Enge og Moser, i hvilke det kan forudsættes, at der er eller har været bekvemme, naturlige Græsgange. Der vilde saaledes ikke i Jordbundsforholdene kunne søges nogen Aarsag til det indskrænkede, geografiske Omraade; men andre, ikke nærmere bestemmelige For- hold maa have begrundet dette.

I Danmark er den sædvanlige Form af Endelsen i de Navne, som høre til denne Klasse, Løse, men i ikke faa Navne er denne, som gamle Skrivemaader vise, ændret til Else, en enkelt Gang vistnok ogsaa til Se (Ulse, skrevet Vghløse B.). Omvendt kunne dog ikke alle Navne, hvis Endelse er Else, henføres til denne Klasse; thi der haves Skrivemaader for nogle, der vise, at dette vilde være urigtigt (saaledes Høielse, der findes skrevet Ølsyæ litlæ B., Skjænkelse, der er skrevet Seenkilsia 1085, Vaalse, skrevet Walnæs V., Birkelse Gd., skrevet Birkils c. 1210, Longelse, skrevet Liungæhals V.).

Klassen Løse træffes ofte paa Sjælland, som overhovedet er den Landsdel, i hvilken den fore-

kommer hyppigst i Sammenligning med alle andre baade i og uden for Danmark, her dog ingenlunde meget spredt. Navnene af denne Klasse findes nemlig paa Sjælland fortrinsvis i to Strøg og der temmelig samlede. Det ene er det store Rum, som strækker sig fra Holbæk- og Bramsnæs Fjord mod Syd med en Bredde af c. 2 Mil til Sorø- og Slagelse-Egnen, og som i Midten gennemstrømmes af Aamose Aa, der her er ledsaget af store Mosestrækninger. Nord for Aaen findes ti Stednavne af denne Klasse (Ondløse, Uggerløse, Tølløse, Kvarmløse, Kvandløse, N. og S. Jernløse, Holløse, Tveie Merløse og Grandløse), Syd for Aaen ni (Nidløse, Stenmagle, skrevet Stenløse maglæ 1213, Vanløse, Steenlille, skrevet Stenløse litlæ B., Merløse Gd., Tersløse, Tyvelse, skrevet Thyfflosæ 1187, Slagelse, skrevet Slagløse 1199, og Slaglille, skrevet Slauløsæ litlæ B.)¹⁾. Navnene med Løse ere saa fremherskende i dette Strøg, at der imellem de Punkter, som de betegne, ikke findes noget Navn af de andre her omhandlede fem Navneklasser²⁾, og kun i Kanterne af Strøget nogle faa. Den anden Egn, i hvilken der findes mange Navne af Klassen Løse samlede, er det nordlige Sjælland. De fremtræde her hovedsagelig i et som oftest smalt Bælte eller til Dels i en Række fra Arresø ned imod Høie Taastrup, med en Forgrening henimod Furesø (Store og Lille Havelse, skrevet Hawgælløsæ 1252, Meelløse, Haarløse, Gjørløse, Uvelse, skrevet Vghløsæ 1306, Uggeløse, Gandløse, Kirke Værløse, Lille Værløse, Steenlille, forhen skrevet Stenløse lilæ, Steenløse, Herringløse, Sengeløse, Vridsløsemagle og Vridsløselille). Til dem slutte sig endnu Vandløse ved København og to Nord for Arresø (Ramløse og Holløse), hvorhos der ogsaa findes nævnt et Ørløse 1497 i Egnen om Tikjøl³⁾. De fleste findes langt fra Steder, hvis Navne ende med Lev, eller afsondrede fra saadanne, nogle derimod snarere i Nærheden af Steder med Navne, der høre til Klasserne Hjem, Ing og Sted, uden at der dog synes at være nogen Forbindelse med disse. Af de øvrige Navne af Klassen Løse, som forekomme i Sjælland, findes de fleste dels paa Nord- og dels paa Sydsiden af det Rum, der strækker sig fra Storebelt til Stevns indeholdende mange Navne af Klassen Lev; dog naa de ikke ud i Stevns. Nogle andre, men færre, findes spredte, aleneliggende, hist og her.

¹⁾ Navnet Stenslæs V., hvis Sted er ubekendt, synes ogsaa at maatte henføres til denne Egn.

²⁾ Søndersted, som findes her, er ikke noget ægte Navn af Klassen Sted. Det er skrevet Swnderstweth B.

³⁾ O. Nielsen. Codex esromensis.

Et træffes saaledes endog paa Ourø i Issefjord (Gamløse).

Paa Falster findes to Navne af denne Klasse, (Meelse, skrevet Miæthælæsæ V., og Veggerløse, ved hvilket der dog kan være nogen Tvivl om det rette Forhold, da Stedets Navn synes skrevet baade Wikærløse og Wygærlef V.¹⁾). Der nævnes derhos i Valdemars Jordebog endnu ét (Warlæsæ), hvis Sted nu ikke kendes. Paa Laaland findes vistnok ét (Troelse), paa Bornholm ligeledes ét (Aaløse Gde.); men gamle Skrivemaader for begge disse Navne mangle.

Paa Fyen findes kun et enkelt (Grindløse) i den nordlige Del af Landet, hvor der er talrige Navne af Klassen Lev; derimod findes der i den sydvestlige Del en Række med meget store Mellemrum og som oftest langt fra Stednavne af de andre, her nærmest omhandlede Klasser (Barløse, Flemløse, Jordløse og Sandholts Lyndelse, skrevet Lundelosze 1553). Nogle faa findes dernæst i Egnen Syd for Odense²⁾, i alt saaledes meget færre og langt mindre samlede end paa Sjælland. Paa Langeland findes yderligere ét i den sydlige Del af Øen (Lindelse, skrevet Linlæsæ V.; paa Taasinge muligt ét (Strammelse), hvis Beliggenhed dog taler imod, at det skulde være ægte.

For Jydlands Vedkommende kan der blot med Bestemthed siges, at Navne af denne Klasse ere overordentlig sjældne. Der synes at være to paa Halvoen Hannæs i Limfjord Nordøst for Mors (Veslæs og Øslæs, det sidste skrevet Jøstlæs 1408) og ét Sydøst for Randers (Hvalløse). Maaske hører ogsaa Navnet paa en Landsby (Brødlæs), 1 Mil Sydøst for Hobro, til Klassen Løse; ellers forkommer der næppe noget i hele det øvrige Jylland; thi vel findes der nogle faa Gaardnavne, som efter deres Form skulde synes at kunne henføres til den (Brødlæs Gde., Kaglæs Gd., Toftlæs Gd.); men Sandsynligheden synes dog ikke at være for, at de ere ægte.

Det samme gælder Sønderjylland. Der findes her to Navne, som synes at maatte henregnes til denne Klasse (Børløse i Øsby Sogn, Øst for Haderslev, og Vandløse, i Adelby Sogn ved Flensborg); men flere findes der næppe. Deres Beliggenhed i meget stor Afstand fra de jyske synes mere at tale for, at de ere bragte over med Folk fra de danske Øer, end at de skulde kunne betragtes som en Fortsættelse fra hine.

¹⁾ Jvf. herom O. Nielsen, Valdemar den Andens Jordebog. 158, Anm. 2 og 3.

²⁾ Troelse i Ubberud Sogn kan ikke henregnes hertil. Det findes skrevet Troelsrød paa Generalstabens Kaart.

I Sverig findes ligeledes Fordelingen af Klassen Løse at være en hel anden end Fordelingen af Klassen Lev. Formen, med hvilken den i Reglen fremtræder, er Løsa, dog findes den ogsaa undertiden ændret til Sjö (saaledes Vollsjö, skrevet Walösa 1358, Tygelsjö, Kirkeby i Oxie Herred og Landsby i Hardeberga Sogn, henholdsvis skrevet Tyvelse 1562 og Tyvelse 1519, vistnok ogsaa Ugglesjö i Skurup Sogn, der 1624 findes skrevet Uglöse¹⁾).

Der findes en Del Navne af denne Klasse i Skaane, men forholdsvis langt fra saa mange eller saaledes samlede som paa Sjælland. I det Hele ere de meget spredte, oftest temmelig aleneliggende og uden, at der kan spores nogen Forbindelse mellem dem og Navnene af Klassen Lev eller overhovedet Navne af de andre, foran omhandlede Klasser. Kun ét Sted kunne de maaske siges at forekomme lidt mere samlede, nemlig ved Skaanes Sydkyst, i Egnen Vest og Nordvest for Ystad (Norra og Södra Valösa samt Varmlösa i Ryngö Sogn, Katslösa, Taglösa). I Halland er der endnu færre, ligeledes spredte, det nordligste (Gässlösa Gd.) Nordøst for Varberg. Hermed synes Grænsen naaet imod Nord paa Sverigs vestlige Side; thi der forekommer næppe Navne af denne Klasse i Elfsborgs eller i Göteborgs och Bohus Län. Derimod træffes de, om end i Reglen kun sparsomt, i det indre af Sverig og i dette Lands østlige Landskaber, ogsaa i nogle, hvor der ikke findes Navne af Klassen Lev. Der findes saaledes mindst ét i Smaaland, i Ljungby-Egnen (Replösa), maaske ogsaa i Bleking (Lösen, forhen skrevet Lössu), nogle i Kalmar Län, paa Öland, i Östergötlands og især i Skaraborgs Län, derefter i det mindste et enkelt i Örebro-, i Södermanlands, Stockholms og i Upsala Län, foruden at der ogsaa findes ét paa Ålandsøerne (Daglösa, c. 1 Mil Nord for Byen Saltvik). Der synes ikke at forekomme noget paa Gotland, ej heller i Värmlands, Vestmanlands og Stora Kopparbergs Län. Den sparsomme Forekomst i Sverig i det Hele taget svarer til, at Navnene af denne Klasse ogsaa i Danmark forekomme i et langt ringere Antal end Navnene af Klassen Lev samt Navnene af Klasserne Hjem, Ing og Sted.

I Norge findes der kun tvivlsomme Stednavne af Klassen Løse. Der er vel hist og her nogle ganske faa Navne paa Gaarde, som muligt kunde henhøre til den, f. Eks. Mjellös, forhen Mjölleysa, Gd. i Moss og Tune Fogderi, Solleösa, forhen Solleysa, Gd. i Fosen Fogderi²⁾, Gaardlös i Totens Fogderi; men Antallet

er saa ringe, at der ikke kan drages nogen Slutning af hine Navne.

Der er ej heller bragt Navne af denne Klasse til Island eller andre Steder, hvor Nordmænd have bosat sig. Der findes vel ogsaa paa Island nogle enkelte Navne, som tilsyneladende kunde henføres til den; men hine Navnes Endelser betegne saa øjensynligt en Mangel paa ét eller andet, at en saadan Henførelse vilde være urigtig. Navnet Veidileysa, i Sagaerne stundom skrevet Veidilausa³⁾, der betegner en Fjord i Stranda Syssel, betyder saaledes aabenbart et Sted, hvor der ikke er god Jagt eller godt Fiskeri.

For de Landes Vedkommende, hvor Tysk er Folkesproget, er Ægtheden af de faa Navne, som findes der og i Nutidsformen kunde synes at høre til denne Klasse, vanskelig at afgøre. Nogle findes i Egne, hvor alt aabenbart taler imod Ægtheden, saaledes i Holsten Damlos, der betegner en Landsby $\frac{3}{4}$ Mil Syd for Oldenburg, Putlos, der betegner en Landsby $\frac{1}{2}$ Mil Nordvest for samme; thi begge disse Navne findes i en Egn, fra hvilken de slaviske Befolkninger først sent ere fortrængte. Hist og her, men overordentlig sjældent, findes dog ogsaa i Egne, som have haft tysk Befolkning fra de ældste Tider, som historisk kendes, et Navn af lignende Form (saaledes Varlosen, Kirkeby i Landdrostiet Hildesheim), og der haves ogsaa gamle Skrivemaader, hvor intet synes at tale mod Ægtheden, af enkelte Navne (saaledes Waganlöse²⁾). I de tyske Kantoner i Schweiz angives Navnet eller Udtrykket Ehrlosen ikke sjældent at forekomme som Betegnelse paa et ufrugtbart eller til Agerbrug uskikket Stykke Land. Det har givet Anledning til flere Forklaringer, som dog ikke tale for, at det virkelig skulde høre til Klassen Løse. Derimod findes der i Schweiz et andet Navn, med hvilket dette snarere kunde være Tilfældet, nemlig Würenlos, der er skrevet Wirchilleosza 870, senere Wrchinlos, Würenlos og Würenlos³⁾.

For Englands Vedkommende er Spørgsmaalet om Navneklassens Forekomst ikke mindre vanskelig at afgøre. Den synes at mangle; dog kan der undertiden træffes et Navn, som meget ligner andre, der utvivlsomt ere ægte (saaledes Great og Little Meolse i Cheshire). I Domesday Book nævnes et Aldelose i Kent, Golosa og Clacheslosa Hundred i Norfolk.

¹⁾ Kälund l. c. I. 623.

²⁾ Förstemann l. c. 978. — Der findes i øvrigt ogsaa undertiden et Navn med Endelsen Else, saaledes Fümmeelse, $\frac{1}{2}$ Mil Vest for Wolfenbüttel.

³⁾ Galschet, Ortsetymologische Forschungen. Bern 1867.

¹⁾ Falkman l. c. 72.

²⁾ Norges Land og Folk I, 230; XVI. 2. S. 21.

I alle Tilfælde ere de Navne, som udenfor Danmark, Sønderjylland og Sverig muligt kunde henføres til Klassen Løse, saa overordentlig sjældne, at dens Forekomst kan siges at være væsentlig indskrænket til de nævnte Lande; men udover dette, særlig hvad der kan belyse dens Alder, fremgaar der intet af den geografiske Undersøgelse. En Betragtning af Bestemmelsesordene, som forekomme sammen med Endelsen Løse og lign., giver ej heller videre sikre Holdepunkter. Der er nogle faa Navne, i hvilke Bestemmelsesordet synes at være et Personnavn, som ogsaa forekommer i Klassen Lev; men i en Del Tilfælde er Bestemmelsesordet næppe et Personnavn, men snarere Benævnelsen paa en Naturgenstand, og mærkelig nok gentage de Bestemmelsesord, med hvilke dette er Tilfældet, sig særdeles ofte. Saaledes forekommer Sten hyppig i de danske Navne af denne Klasse, og de danske Navne Meelløse, forhen skrevet Methulose. Meelse, skrevet Mietheløse og Metheløse V., samt Tveie Merløse, skrevet Myetheløse B., ligne i deres gamle Skrivemaader de svenske Stora Mellösa i Örebro Län, forhen skrevet Mædallösa, og Lilla Mellösa i Södermanlands Län, forhen skrevet Mædhalösa, og synes ligesom disse at have samme Bestemmelsesord.

Navne af Klassen Løse forekomme i nogle Herredsbenævnelser paa Sjælland.

Egne, som mangle Navne af Klasserne Hjem, Ing, Sted, Lev og Løse.

Det kan ikke betvivles, at nogle Stednavne, hvis Endelser betegne Naturgenstande, som f. Eks. Lund, Tved, Høj o. s. v., alt i meget gammel Tid ere blevne overførte paa Bebyggelser¹⁾; men de kunne ikke godt forudsættes at have været de stærkest fremtrædende, at dømme efter deres Forekomst i Nutiden blandt Navne paa Kirkebyer og andre, sandsynligt gamle Bebyggelser. Det kan ej heller bestrides, at nogle af de Stednavne, der foruden Navnene af de fem foran omhandlede Klasser nutildags alene betegne Bebyggelser, alt have været til i meget gammel Tid; men, som nævnt foran (XV. 155), og som det følgende yderligere vil vise, synes disse dog for det større Antals Vedkommende at høre til en yngre Tid end Navnene af Klasserne Hjem, Ing, Sted, Lev og Løse. Disse synes saaledes at maatte betragtes for Danmarks Vedkommende som hovedsagelig betegnende de Dele af Landet, der i meget gamle Tider have været de

bedst og tættest bebyggede, og denne Antagelse om deres fremragende Betydning stottes ikke blot derved, at hine Stednavnsklasser i fortrinlig Grad ere brugte i Herredsbenævnelser, men ogsaa ved, at iblandt de Steder, hvis Navne høre til dem, er et forholdsvis meget stort Antal blevet Kirkebyer. Af de danske Steder, hvis Navne ere tagne i Betragtning i denne Afhandling, udgøre Kirkebyerne i Klassen Lev c. 58, Løse c. 53, Hjem c. 46, Ing c. 43, Sted c. 39 %. I de Stednavnsklasser, som vi ovenfor have betegnet som yngre, ere Antallene langt mindre; saaledes faas for Klassen By c. 25, Rød c. 12, Torp c. 11, Tofte c. 10, Bølle c. 7 og Bo c. 5 %.

De Egne, i hvilke Navnene af Klasserne Hjem, Ing, Sted, Lev og Løse eller de meget gamle Stednavnsklasser, som vi i det følgende ville kalde dem, mangle ganske eller næsten ganske, synes saaledes at have staaet tilbage med Hensyn til Bebyggelse.

Disse Egne ere for det første, som det kunde ventes, den midtre Del af Jydland Syd for Limfjord, med Undtagelse af de faa, foran (XV. 161) nævnte Strøg, særlig Herning-Eggen. De meget gamle Stednavne mangle dernæst, baade naar Jydland og de større Øer betragtes, i en Bredde af $\frac{1}{2}$ til 1 Mil i de fleste Kystegne, som vende ud mod det aabne Hav, og det samme gælder Kystegnene et Stykke ind i de store Fjorde og Sunde, saaledes ved Limfjords østlige Udmunding, Issefjord og Sundene mellem Sjælland, Møen, Falster og Laaland, derimod ikke Kysterne ved de snævrere, indre Fjordsbredder. Hvor Undtagelser træffes, idet Navnene findes tæt ved Stranden ud imod det aabne Hav, synes Kysten at være paa en eller anden Maade vanskelig tilgængelig fra Havet, saaledes i Stevns. Paa den jydsk Vestside forhindrer det af Klitter opfyldte Jordsmon dem i Reglen i at naa ud til Stranden, men hvor Klitterne mangle eller ikke have stor Bredde, gaa de ofte helt ud til samme, saaledes paa Hanstholm, i Agger Sogn (Aalum), Vest og Sydvest for Lemvig, og paa Kysten mellem Hjerting og Ribe. De mangle ogsaa i det Hele taget paa de mindre Øer. Paa Langeland findes de vel ret rigeligt i den sydlige Del af Øen, men ikke i den nordlige. De findes kun meget sparsomt paa Bornholm, Møen, Årø, Taasinge og Læsø, derimod ikke paa Samso, Amager og alle meget smaa Øer.

Baade i Jydland og paa de store Øer er der derhos ikke ganske faa Strøg foruden de ovennævnte, i hvilke de mangle. Nord for Limfjord træffes intet Navn af de fem meget gamle Klasser i hele den til Skagen grænsende Egn og i en stor Del af Eggen om-

¹⁾ Næsten alle de Byer, som først bleve Bispesæder, have saaledes Navne af denne Art.

kring Gier Aa. Foruden selvfølgelig i Store Vildmose findes der omtrent ingen Vest for denne ud imod Havet. Syd for Limfjord findes der i det indre af Himmerland og langs det meste af Mariager Fjords Nordside temmelig store Fladerum, hvor de mangle. De mangle paa den lille jyske Halvø i hele den midtre Del og paa de Halvøer, som gaa frem fra samme mellem Kalo Vig og Kattégat. I Silkeborg-Egnen findes kun meget faa, ligeledes i Egnen mellem Kolding og Rigsgrænsen. Paa Fyen mangle de fortrinsvis i den stærkt bakkede og skovrige Vissenbjerg-Egn, og de findes kun sparsomt i hele den høje Del af Øen, der ligger Sydøst for en Linie, dragen fra Nyborg til Faaborg, samt til Dels i Egnen Nordvest for Faaborg omkring de fynske Alper. Paa Laaland mangle de i et bredt Bælte midt gennem Øen fra Rødby Fjord til Kysten omkring Bandholm. Paa Sjælland findes omtrent ingen i hele den Del af Øen, som ligger Øst for en Linie langs Esrom Kanal til dennes Begyndelse i Esrom Sø, derfra til Arresøs Østkyst, langs denne og videre til Furesø og fra denne henimod Øresund. De mangle derhos helt eller næsten helt i Egnen omkring Skjoldenæsholm, Egnen mellem Sorø, Slagelse og Tjustrup Sø, Egnen fra Vester Egede ned imod Præstø Bugt og Fjord, Egnen om Kjøge og Sydøst for en Linie fra Vordingborg henimod Jungshoved.

Paa Sjælland, Fyen og Laaland ere de Egne, hvor de omhandlede Stednavne mangle eller ere meget faatallige, for en stor Del dem, som endnu ere meget skovrige. Det samme gælder Silkeborg-Egnen, og af forskellige Beretninger fremgaar det, at der dels i hine og dels i andre af de ovennævnte Egne og paa nogle nu skovløse Øer, som Læsø og Fuur, har været betydelig mere Skov i ældre Tid, saaledes at det vel i Almindelighed kan forudsættes, at det især, næst Heder har været Skove, hvis Jordbund var stærkt bakket eller sumpet og altsaa ikke fristede Befolkningen meget til at nyttiggøre den som Agerland, der have sat Grænser for Udbredelsen af de fem meget gamle Stednavnsklasser.

I Sønderjylland er det ligesom i Nørrejylland især i den midtre Del, at hine Navne mangle, dog i en forholdsvis mindre fremtrædende Grad, idet de forekomme i de to Bælter, der som nævnt foran (XV. 167) strække sig tværs over Halvøen, og i Egnene paa Sydsiden af Kongeaa gaa endnu længere frem mod Midten end Nord for Aaen. Paa Vestsiden af Sønderjylland gaa de saa nær ud til Stranden, som Gestlandet naar, og dermed helt ud til samme mellem Ballum og Høier; de undgaa de meget lavt liggende, sumpede Strøg og

Marsklandet og mangle saaledes især i vid Udstrækning i Egnen Vest og Sydvest for Tønder. Derimod findes der en Del paa de største af Øerne udenfor Vestkysten, og nogle fandtes ogsaa i de her ved Oversvømmelse undergaaede Landstrækninger¹⁾. Idet de paa Østsiden findes mindre tæt end i Nørrejylland og for største Delen samlede omkring det inderste af Fjordene, opstaar der, i Modsætning til, hvad der finder Sted i Nørrejylland, det ejendommelige Forhold, at de kun forekomme meget faatallig paa de store Halvøer Syd for Giønner Bugt (paa Knudshoved-Halvøen, i Sundved, Angel og Svansen) samt i Dänischwold, og, da dette sidste Landskab med Hensyn til Manglen paa de omhandlede Navne træder i Forbindelse med de midtre Egne, naar der ses bort fra Forekomsten ved Rendsburg af nogle faa Navne med Endelsen Sted, samt det tvivlsomme Oxlev, findes der omtrent ingen Stednavne af de her omhandlede Klasser i Strøget fra Trene og Eider Vest for Rendsburg, Nord om Witten See til Ekernefærde Fjord og videre gennem Dänischwold til Kieler Fjord. Dette er i god Overensstemmelse dels med den betydelige Skovrigdom, som der er og endnu mere var paa hine Halvøer og i Dänischwold, og dels med Tilstedeværelsen endnu i det 12. Aarhundrede af de store, øde Strækninger, der fandtes mellem Danmark, Holsten og Slavernes Land²⁾. Paa Als findes nogle faa Navne af de meget gamle Klasser i Øens Midte, men ingen i dens nordligste og sydligste Dele.

Baade i Danmark og i Sønderjylland synes der at være en Slags Forbindelse mellem Herredsinddelingen og de Fladerum, hvor de meget gamle Navneklasser mangle, idet de Herreder, som indeholde hine Fladerum, dels ere forholdsvis store og dels have en ejendommelig Form, saaledes de tre Herreder, der gaa ud til Fyens sydøstlige Kyst³⁾.

Klasserne Bo, Belle, Tofte, Rød, By og Torp.

Iblandt de Stednavnsklasser, som alene betegne Bebyggelser og ikke ere omhandlede foran, behøves

¹⁾ Jvf. P. Lauridsen, Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen. Afl. i Hist. Tidsskr. 6. V.

²⁾ O. Nielsen, Valdemar den Andens Jordebog. 105. Anm. 2.

³⁾ Se Professor J. Steenstrup's Kaart over Danmarks ældste Inddeling. i Danmarks Riges Historie, I. — I Valdemars Jordebog findes Gudme Herred i det sydøstlige Fyen nævnt i Forbindelse med Udtrykkene „uden Skov“ og „oven Skov“ (O. Nielsen, Valdemar den Andens Jordebog. 103 flg.).

der her kun fremdraget de i Overskriften anførte Klasser, idet de vel sandsynligt have fundet nogen Anvendelse i meget gammel Tid, men dog baade ifølge deres geografiske Udbredelse, da de i Reglen kun forekomme udenfor de af de meget gamle Stednavne optagne Fladerum eller i større Mellemrum mellem hine, og ifølge Beskaffenheden af deres Bestemmelsesord, i hvilke der kun undtagelsesvis fremtræder de samme Personnavne, som ogsaa forekomme i hine Stednavnsklasser, hovedsagelig ere blevne anvendte sildigere end dem og saaledes kunne formodes i det Væsentlige at betegne en senere Udvikling.

Der forbignas her flere Klasser, som kunde sammenstilles med de ovennævnte, saaledes dem, der indeholde Artsordene Borg, Hus, Gaard og Tun; men forskellige Omstændigheder synes at gøre det unødvendigt, at de tages med.

Klassen Borg indeholder vel i Danmark Navne, som maa anses for meget gamle; men tilsammen ere disse ikke talrige, idet der maa tages Hensyn til, at i flere Navne er Endelsen oprindelig Bjerg (Viborg findes saaledes skrevet Wibiærgh, Wybærgh V.). Flertallet af Navnene i Klassen Borg tilhører Middelalderen og den nyere Tid og har saaledes ingen Betydning for det foreliggende Emne.

Det samme gælder Klasserne Hus og Gaard, i hvilke nogle Navne vel ere saa gamle, at de forekomme i Herredsbenævnelser, ligesom de ogsaa i sin Tid ere bragte til Normandiet, men det overvejende Flertal af Navnene i hine Klasser maa skønnes at tilhøre en yngre Tid.

Endelsen Tun, der utvivlsomt ganske tilhører en meget gammel Tid, findes i Danmark i et altfor ringe Antal Navne til at komme i Betragtning.

Indskrænkes saaledes Undersøgelsen af den geografiske Udbredelse til de i Overskriften anførte Navneklasser, da maa det for det første bemærkes om Klassen Bo, at der kan være Tvivl om, hvilke Navne der rettelig er at henhøre til den, idet de nuværende Navne med denne Endelse kunne være opstaaede paa en dobbelt Maade, da tilsvarende kan søges dels i det oldnordiske Ord *búð*, der betyder Telt, Hytte, Bod, alt som midlertidigt Opholdssted¹⁾, eller i det oldnordiske *bú*, der vel kan betyde en enkelt Landejendom, men dog tillige betegner en Slags Bygd, og som vel ogsaa i Almindelighed i Danmark er gaaet over til at blive Endelsen By. Hertil kom-

mer, at der undertiden har fundet Ombytninger Sted mellem nogle af de Artsord, der betegne Bebyggelser, saaledes mellem By og Bo, foruden mellem disse og Bølle. En Afgørelse i det enkelte Tilfælde er oftest umulig, da der ikke haves gamle Skrivemaader for de fleste Navne af Klassen Bo, og der er derfor i det følgende henregnet til denne alle de danske Navne, som nu have Endelsen Bo, og dette saa meget mere, som det synes, at om Endelsen Bo vel kan forekomme i en enkelt gammel Skrivemaade i denne Form (saaledes Nybo i Asminderød Sogn, skrevet Nibo 1228¹⁾), saa pege de fleste gamle Skrivemaader dog hen paa en Oprindelse af *búð*, ligesom de gamle Skrivemaader af nogle norske Navne, som have Endelsen Bu, af de svenske, som have Endelsen Boda, og af enkelte, som have Endelsen Bo. Foruden i Danmark, Sverig og Norge forekommer Navneklassen i flere Former paa Island, hyppig paa Ålandsoerne i Formen Boda, men kun omtrent med et enkelt Navn i Finland, hvor Navneklassen ikke kan være ældre end c. 1250, den Tid, da Svenskernes Indvandring først synes at være foregaaet. Navneklassen findes i Sønderjylland, dog kun sjældent, men næppe sydligere, undtagen for saa vidt, som den synes at være trængt ind i Holsten med nogle ganske faa Navne (Laboe, forhen skrevet Lybøden, og Nygenbode, en nu ikke længere tilværende Landsby i Schönberg Sogn²⁾). Den synes ikke at forekomme i England, derimod i Normandiet i Formen Beuf³⁾.

De Steder, som her i Danmark have Navne med Endelsen Bo, ere ikke mange; de findes spredte hist og her, i Almindelighed i Egne med forholdsvis mindre frugtbar Jordsmon, saaledes især i Udkanterne af Vissenbjerg-Egnens Bakkestrog og i det sydvestlige Fyen. Medens dette taler for Stednavnsklassens forholdsvis yngre Anvendelse, kunde det synes at tale derimod, at den tilsyneladende forekommer i et Navn paa et Syssel i Jydland og i flere Benævnelser paa Herreder i Sverig; men, som forklaret af O. Nielsen, er Endelsen Bo i hine Landskabsnavne en Omformning af det gamle *bui* i dets Betydning af Indbyggere, og Navnene betegne det Syssel eller de Herreder, som beboedes af Folk, der kaldtes i Overensstemmelse med den ofte benyttede Talebrug, ifølge hvilken der siges en Vendelbo, en Thybo o. s. v.⁴⁾. Aldeles afgørende for

¹⁾ O. Nielsen. Codex esromensis.

²⁾ Schröder og Biernatzki l. c.

³⁾ Fabricius. l. c. 267.

⁴⁾ Blandinger etc. II. 20. — Navnene Elbo Herred og Holbo Herred ere af nyere Oprindelse.

¹⁾ Se om Boderne paa Islands Alting. Kalund l. c. I. 96 fig.

den sildige Anvendelse af Navneklassen ere Navne som Munkebo og Nonnebo, derhos at Navnet Maribo først er opstaaet i det 15. Aarhundrede, og at Kirkebo er et paa Bornholm, rigtignok paa Grund af særlige Forhold, flere Gange gentaget Stednavn.

Navneklassen Tofte omfatter i Danmark mange flere Navne end Klassen Bo. Den træffes især paa Vestsiden af Jydland. Syd for Limfjord, næsten ikke paa Østsiden, undtagen paa den lille jyske Halvø, derhos, men temmelig sparsomt, paa de større Øer. Som oftest forekommer den i Nærheden af og ligesom tilknyttet Steder, hvis Navne tilhøre de fem meget gamle Klasser, hvad der vilde svare til, at den i gammel Tid synes nærmest at have betegnet Jordstykker, som hørte til andre Bebyggelser¹⁾. I Sønderjylland findes den dels paa Vestsiden, dog mindre hyppig end i Nørrejylland, dels paa Østsiden og her fortrinsvis i Angel, hvilket alt synes at tale for, at den ligesom Bo maa betragtes som en Udvidelse af den ved de meget gamle Navneklasser betegnede Bebyggelse. Udenfor Danmark forekommer den, om end ikke ofte, i hele det sydlige Sverig indtil de store Søer, ligeledes i nogle af Norges sydlige Egne, særlig i Buskeruds Amt, sjældent paa Island. Den forekommer ikke i Tyskland og tilgrænsende Lande, er derimod meget almindelig i England indenfor Danelagens Grænse, og den er i Formen Tot ret hyppig i Normandiet²⁾. Medens Forekomsten i England og Frankrig taler for, at Toft anvendtes i gammel Tid, paaviser et Navn som Munktofte Gde., at det ogsaa er brugt i nyere. Den forekommer ikke i gamle Herredsbetegnelser indenfor Danmarks tidligere Grænser³⁾. Dog indeholder Navneklassen Tofte som Bestemmelsesord flere Personnavne, der maa skønnes at have en betydeligere Alder, end Klassen Bo. Der findes ej heller, saa vidt det har kunnet ses, noget Sted, som er benævnt Nytofte.

Større Interesse end til de foran nævnte er knyttet til Klasserne Rød og Bølle, der ligesom Bo og Tofte

fortrinsvis træffes udenfor de af de meget gamle Navneklasser optagne Egne eller i de større Mellemrum mellem Punkter, hvis Navne høre til hine Klasser.

Navneklassen Rød, der med forskellige Former træffes i alle større Lande, hvor der tales et med Dansk beslægtet Tungemaal, dog som det synes England undtaget, peger allerede ved Ordet Rød, som betyder en Strækning, der er ryddet for Skov, hen paa, at den er af forholdsvis yngre Oprindelse. Den træffes i Reglen i gennemskaarne, bakkede Egne, der som oftest endnu ere skovrige, og som kunne forudsættes i meget gammel Tid ikke at have været indtagne til Rydning og Agerbrug, medens dette alt forlængst var sket i de bedre, frugtbarere og lettere behandlelige.

Overensstemmende hermed findes herhjemme Navnene af denne Klasse stundom sammenhobede i Egne af den nævnte Beskaffenhed. I Sjælland findes de saaledes i saa tæt sluttet Mængde, at de næsten udelukke alle andre af de her omhandlede Navneklasser, i Rummet mellem Esrom Sø og Furesø og fra disse ud til Øresund. I Egnen Nrd for Esrom Sø og Arresø, samt ved den sydste nordvestlige Hjørne findes ogsaa flere, og yderligere nævnes nogle, hvis Sted nu ikke kendes, i Egnen ved Esrom⁴⁾. Der findes nogle i Sorø- og i Kjøge-Egnen, derhos enkelte spredte hist og her, hvor nu kun Navnene af denne Klasse minde om tidligere Skovrigdom. Noget lignende viser sig i Fyen, i det en temmelig talrig Mængde findes samlet i Vissenbjerg-Egnen. Ellers findes der næsten ingen i den øvrige Del af Øen. De findes kun sparsomt paa Laaland og Falster, næppe paa Bornholm eller nogen af de andre Øer, ej heller i Landet Nord for Limfjord, paa Mors, i Himmerland og paa hele Jydlands Vestsiden. De findes, men meget sparsomt, i Egnen mellem Skive Fjord og Venø Bugt og paa Jydlands Østside, næsten kun enkeltvis, mellem Randers og Aarhus, ved Østkysten af den lille jyske Halvø, ved Silkeborg og i Nærheden af Veile.

I Sønderjylland forekomme Navne af Klassen Rød næppe hyppigere end i Nørrejylland. De synes ganske at mangle paa Vestsiden; paa Østsiden findes nogle hist og her, saaledes ved Christiansfeld, men især i Angel, hvor Navne af denne Klasse findes i et ikke ringe Antal og saaledes synes at bidrage til at paa vise dette Landskabs forholdsvis sene Bebyggelse⁵⁾.

¹⁾ Halinsruth 1178, Wrmisruth 1157 (*O. Nielsen*, Codex Esromensis).

²⁾ Jvf. angaaende Skaane og Bohus Län *J. Steenstrup*, *Afh. i Hist. Tidsskr.* 6. V. 342 fig. — Med Hensyn

³⁾ Paa denne Maade synes Ordet brugt f. Eks. i Navne som Siotoft, forhen en Eng i Farup Sogn, Kalvs-lund Herred, Skowstoft i Hviding Mark, Mynætoft i Ydre Bjerrum ved Ribe (*O. Nielsen*, Ribe Oldemoder), Boldtoft og Nis Pouelssens toft 1487 paa Balling Mark o. s. fr. — 1479 udtoges en Stævning mod alle Borgere i Viborg angaaende Viborg Bymark. Ornum. Tofte, Ager, Eng, Fiskevand og Jordmark (*Heise*, Dipl. Viborgense).

⁴⁾ *Fabricius* l. c. 312 fig.

⁵⁾ Lundtoft Herred i Sønderjylland er i V. kaldt Clyppæ-lofhæreth.

Intet Navn af denne Klasse findes anvendt som Herredsbetegnelse, og mange af de Personnavne, der i samme findes benyttede som Bestemmelsesord, ere vel bekendte, olddanske, der have holdt sig i Brug længe efter Kristendommens Indførelse her i Landet. Der findes ogsaa Munkerød Gde.

Navneklassen Bølle staar jævnsides med Rød i Henseende til, at den i alt Fald herhjemme kun forekommer i visse Egne, saaledes at dens geografiske Udbredelse taler for, at den er udgaet fra ældre Bebyggelser og kommen til Anvendelse i Egne med mindre gunstigt eller endog temmelig fattigt Jordsmon, hovedsagelig i saadanne, der synes at have været uden Skove, dog ogsaa i nogle, der have været skovrige. Der er ved Betragtningen af denne Navneklasse dog den Usikkerhed, at det er vanskeligt at afgøre, hvorvidt der til de mange vekslende Former, med hvilke den fremtræder — Bølle, Bøl, Bølling, Bol, Bel og lignende, i Sønderjylland til Dels Bøll — ogsaa kan henregnes Endelsen Balle. Medens Bølle og de øvrige anførte Ændringer have tilsvarende i oldn. bōl, Bosted, Gaard, og bæli, der dels har samme Betydning og dels betegner et Slags Tilflugtssted, antages Balle af nogle nærmest at have tilsvarende i Ord som oldn. balli, en jævn Vold, isl. balli, en lav, svagt hvælvet, græsbevokset Forhøjning i Jordsmonnet, oldn. bōllr, norsk Ball, Kugle, Bold, saaledes overhovedet noget afrundet eller fremstaaende, og i Overensstemmelse hermed findes Balle da forklaret¹⁾. Der findes ikke mange gamle Skrivemaader af Stednavne med denne Endelse, og de faa, som haves, synes ogsaa at være hel anderledes end Skrivemaaderne af Navne, som utvivlsomt høre til Klassen Bølle (Lindballe er saaledes skrevet Lindebálugh c. 1340, medens Nybølle i Smørum Sogn er skrevet Nybøle 1160, Nebøle i Stege Landsogn Nybøle B. o. s. v.). Der findes, om end sjældent, ogsaa Navne paa Højder, som have Endelsen Balle og utvivlsomt maa betragtes som havende den nævnte Oprindelse (saaledes Sandballe, en Højde paa det nordlige Samsø); men ved Bebyggelser synes denne Forklaring i Reglen ikke at passe med Beliggenheden. Den geografiske Fordeling synes ogsaa stærkt at tale imod den. Ordets Forekomst er nemlig indskrænket til visse Strøg. Det træffes ikke paa Sjælland og Falster, begynder derpaa at fremstaa

til Forholdene i Tyskland og Nederlandene findes fremst, at Antallet af Navne, hørende til Klassen Rød, synes at være vokset stærkt fra det 9. til det 12. Aarhundrede, og at der i Tyskland alt fra det 13. findes udstedt Forbud mod Rydning.

¹⁾ O. Nielsen, Blandinger etc. II. 18. J. Kok l. c. I. 205.

i det vestlige Laaland, hvor Bølle dog er hyppigst, gaar derfra over Sydspidsen af Langeland samt Ærø, dels til Fyen, hvor der dog kun findes yderst faa Navne med Endelsen Balle, dels til Als og de nærmest tilgrænsende Dele af Sønderjylland, dels til den østlige Side af Nørrejylland. Her findes der vel indblandet nogle faa Navne, der have Endelsen Bølle og lignende, især i Egnen Vest for Kolding, men i øvrigt er Endelsen Balle omtrent den eneste forekommende, i Modsætning til Bølle og lignende, i hele Strøget fra Kolding forbi Veile, Horsens og Aarhus til Randers; derfra gaar den helt ud paa den lille jydsk Halvø paa den ene Side, foruden til Samsø, og paa den anden Side med en Forgrening op imod Viborg. Nordligere og vestligere træffes ingen Navne med Endelsen Balle, undtagen nogle faa, der paa Grund af den store Afstand, i hvilken de findes fra de øvrige, synes tilfældigt henbragte (saaledes Kragballe Gd. i Vendsyssel, Godballe Gd. i Bøvling Sogn, Hjortsballe Gd. i Timring Sogn). Balle indtager saaledes i Jydland et bestemt Omraade, hvor det omtrent udelukker Bølle¹⁾, medens denne Endelse derimod er meget hyppig paa Vestsiden Syd for Skjern Aa og her omvendt næsten ganske udelukker Endelsen Bølle. Et enkelt Navn forekommer i øvrigt ogsaa paa Bornholm (Aarsballe Gd.). Det taler ligeledes imod den Antagelse, at Balle skulde betyde Høj og lignende, at dette Ord flere Steder findes brugt om Dele af en større Landsby, uden at nogen Jordsmonsform synes at begrunde dette (saaledes bestaar Store Rise af Kirkeballe, Kongeballe og Lilleballe, Horne i Fyen af Kirkeballe, Nørreballe og Vesterballe, Ho til Dels af Nørreballe, Vesterballe og Sønderballe; Nørreballe i Østtofte Sogn er egentlig den nordligste Del af Byen Østtofte, og Vindeballe den nordvestlige, krogede Del af Tranderup paa Ærø).

Saafermt der med Hensyn til Bebyggelser virkelig skulde findes en særlig Navneklasse Balle, vilde den dog med Hensyn til Beliggenheden af de Steder, hvis Navne vilde høre til den, have saa meget til fælles med Klassen Bølle, at den her kan betragtes som indbefattet under denne, og dette saa meget mere, som den næppe forekommer udenfor de ovenfor angivne Strøg i Danmark og Sønderjylland. Formerne Bølle og lignende findes derimod foruden i hine Lande sparsomt i nogle Egne af Sverig og Norge samt paa Island, ikke sjældent paa Ålandøerne, undertiden i Finland, derimod ikke Syd for Eider, undtagen for saa vidt

¹⁾ De Navne med Endelsen Bølle, som findes paa Østsiden af Nørrejylland, synes for det meste, ifølge Beliggenheden, bragte did vesterfra.

som den er trængt ind i Holsten med nogle faa Navne (Ackenbühl eller Ackenbø, Distrikt i Wilstermarsk, Krempel, skrevet Crembøl V., og en ved Stormflod c. 1362 odelagt Kirkeby Bole¹⁾). Den afløses ellers af Formen Büttel, der strækker sig et Stykke ind i Tyskland, men dog ikke kan henregnes til samme Navneklasse, medens der i øvrigt i Tyskland og Schweiz findes nogle ganske faa Navne med Endelserne Bol, Böhle, Böhle og lignende, der vel muligt kunde henhøre til denne Navneklasse, men dog i Reglen forklares som havende anden Oprindelse²⁾. Navneklassen Bølle kan saaledes vistnok siges at være hovedsagelig nordisk. Den forekommer næppe i England, derimod i nogle enkelte Navne i Normandiet³⁾.

I Danmark træffes Navneklassen Bølle med Indbefattelse af de Navne, der ende med Balle, hovedsagelig kun under Forhold, der vidne om en senere Bebyggelse og en tidligere Anvendelse af Navnene. Den er sparsomt forekommende paa Sjælland og findes her fortrinsvis sammen med Rød, Tofte og Bo i det for de meget gamle Stednavne blottede Fladerum i det sydligste af Øen. Paa Laaland findes den hovedsagelig i Yderkanterne og Midten, hvor de meget gamle Stednavne mangle. Den findes ikke paa Falster og sjældent paa Samsø og Bornholm. Paa Fyen findes den omtrent udelukkende i Vissenbjerg-Egnen sammen med Klassen Rød. Paa Langeland er den almindelig og i den nordlige Halvdel af Øen saa hyppig forekommende, at den næsten udelukker alle andre af de her omhandlede Klasser. Valdemars Jordebog viser, at der her tidligere endog har været flere. I Jylland er den meget sparsomt fremtrædende i Vendsyssel og Himmerland; den mangler i Sallingland, paa Mors og i Egnen mellem Mariager Fjord og Randers Fjord. Paa den sydlige Del af Jydlands Østside fremtræder den som nævnt i Reglen i Formen Balle, men viser sig først talrigt i Egnene Syd for Horsens. I Thyland findes ikke ganske faa Navne af denne Klasse, stedse i Strøg med mindre gunstigt Jordsmon, saaledes især paa Vust Tange og i Egnen ved Agger. Paa Jydlands Vestside Syd for Limfjord findes der nogle faa i Lemvig-Egnen, derefter omtrent ingen indtil Skjern Aa. Sydligere træffes atter særdeles mange og her for en Del meget langt inde i Midten af Landet, især i Nærheden af Rigsgrænsen.

I Sønderjylland ere de ret hyppige paa Vestsiden

og forekomme her ogsaa paa nogle af Øerne. Paa Østsiden ere de ligeledes ret talrige, især i Sundved og Angel. De forekomme paa Als Nord og Syd for det Bælte, i hvilket de meget gamle Stednavne træffes i Midten af Øen.

Stednavnsklassens Anvendelse endnu i en meget nærliggende Tid ses af, at Billesbølle Gd. har faaet sit Navn 1652 efter Rigsmarsken Anders Bille⁴⁾. Intel Navn af denne Klasse findes brugt som Herredsbe- tegnelse, og iblandt de nu ikke længer tilværende Steder, som nævnes paa Langeland i Valdemars Jordebog, findes et Kyrkebol.

Ret forskellige fra Klasserne Bo, Tofte, Rød og Bølle fremtræde i Danmark Klasserne By og Torp ved det store Antal Navne, som de indeholde, By saaledes med henved 600, Torp med noget over 2000, medens der i Klassen Bo kun findes c. 60, i hver af Klasserne Tofte og Rød c. 100 og i Klassen Bølle c. 220⁵⁾.

Det synes, som alt bemærket foran (S. 8 flg.), at Nutidsendelsen By i de danske Navne i Almindelighed er opstaaet af et Ord svarende til det oldnordiske bý; men der kan tillige være Tvivl, om dette ikke egentlig blot har været en Skrivemaade, saaledes at Nutidsformen kan betragtes som ældgammel, hvad der vilde være i Overensstemmelse, at bý ogsaa forekommer i Angelsachsisk. Derimod vise de gamle Skrivemaader af de norske Navne, som nu have Endelsen By, ligesom ogsaa af dem, hvis Endelse er Bø, at tilsvarende til dem i Reglen er at søge i oldn. býr, der ligesom Ordet bør betegner Jord, som er tagen i Besiddelse af Mennesker, der nyttiggøre sig samme, dels samlede, saa at Bebyggelserne udgøre en Landsby, dels spredte, saa at de udgøre en Bygd. Uagtet den Forskel, som fremtræder dels herved og dels i Betydningen af Nutidsendelsen By, idet den i Danmark altid betegner en Landsby eller anden By, i Norge og Sverig en Samling af Gaarde, i Norge og i sin Tid i England vel endog kun en enkelt Gaard, synes det rettest at samle dem i en eneste Klasse, især da der ikke findes særdeles mange gamle Skrivemaader af Navnene. I det følgende er da sammen- draget i én Klasse de Navne, som nu have Endelsen By, naar ikke gamle Skrivemaader paavise en Ombytning af Artsordet, og der er saaledes henregnet til denne ogsaa de Navne udenfor Norden, som have

¹⁾ Schröder og Biernatzki I. c.

²⁾ Förstemann I. c. 304; Meger I. c. 81.

³⁾ Fabricius I. c. 290 flg.

⁴⁾ Trap I. c.

⁵⁾ I Danmark omfatter Klassen Lev c. 250, Løse c. 80, Hjem c. 200, Inge c. 370 og Sted c. 230 Navne.

samme Endelse, derhos de norske, som have Endelsen *Bø*, og de islandske, som have Endelsen *bær*, derimod ikke de Navne, som i Nord-Tyskland og Nederlandene ende med *Bur*, *Buren* og lign., længere nede i Tyskland ogsaa *Beuern*, da disse, om end beslægtede, vistnok maa betragtes som staaende fjernere med Hensyn til Oprindelsen.

Den bliver saaledes fortrinsvis en nordisk Navneklasse; dog forekommer den mere end Klasserne *Bo*, *Tofte* og *Bølle* udenfor Danmark og faar saaledes et større geografisk Omraade end hine.

Forinden dette paavises, vil det dog være hensigtsvarende at betragte dens geografiske Udbredelse i selve Danmark.

Her findes Navneklassen *By* i alle baade større og mindre Landsdele, fortrinsvis i Egne, der ligge ved Havet og ikke ere synderligt opfyldte af de meget gamle Navneklasser eller af de foran nævnte yngre, saaledes især af *Rød* i Nordsjælland, *Bølle* paa Langeland og i enkelte andre Egne. De Steder, hvis Navne have Endelsen *By*, ligge dog som oftest ikke umiddelbart ved Strandkanten, men i en Afstand af $\frac{1}{4}$ til noget over $\frac{1}{2}$ Mil fra samme. Navneklassen er saaledes meget almindelig paa Øerne af Mellemstørrelse og paa de noget mindre, og den er egentlig karakteristisk for disse, medens den paa de allermindste, men dog behøvede, viger for Klassen *Gaard*. Dette ses særdeles tydeligt paa Møen, Amager, Samsø, Taasinge, Ærø, til Dels ogsaa paa det sydlige Langeland. Paa Bornholm er der mange Navne af denne Klasse, men her anvendte i Modsætning til, hvad der ellers er Reglen i Danmark, ikke som Betegnelse paa egentlige Landshyer, men paa Samlinger af Gaarde, hvorhos ogsaa en Del af Navnene fjerne sig temmelig langt fra Kysten. Hvor der paa de smaa Øer kun er Plads til én *By*, har denne som oftest faaet Navn efter Øen (saaledes *Alrø By*, *Endelave By*, *Strynø By* o. s. v.); er der Plads til flere Byer, have disse særskilte Navne (saaledes *Vesterby* og *Østerby* paa *Fejø*, *Norreby* og *Sønderby* paa *Fæmo*, *Gammelby* og *Nyby* paa *Bogø*).

Paa de store Øer findes de fleste Navne af denne Klasse under de angivne Forhold, saaledes paa Sjælland ved den mod Kattegat vendende Kyst, ved Roskilde Fjord og Issefjord, Holbæk Fjord og Lammefjord og saa fremdeles hist og her indtil ved København (*Brøndbyvester*, *Brøndbyøster* og *Valby*), ligeledes paa Fyen, hvor de ere meget talrige paa den nordlige og nordvestlige Side af Øen samt i Assens-Egnen, endvidere paa Laaland og Falster. I Jydland Nord for Limfjord,

paa Mors, i Sallingland, Himmerland og paa hele Jydlands Østside ere Navnene af Klassen *By* ikke hyppige; men, hvor de træffes, er det som oftest under de nævnte Omstændigheder. Derimod ere de talrige paa Jydlands Vestside, idet de dog her ikke holde sig til Kysterne ved det aabne Hav, men til Bredderne af de store Fjorde og andre, indre Vande. En ganske overordentlig stor Mængde findes saaledes for en Del temmelig tæt samlet paa den østlige og sydlige Side af Nissum Fjord, mellem denne og Stadil Fjord, paa sidstnævntes Østside og paa Holmsland, der begrænser den mod Syd.

Medens Stednavne af denne Klasse saaledes forekomme fortrinsvis i Kystegnene, findes der dog ogsaa en Del fjernere fra disse, i det indre af de større Øer og i Jydland, i sidstnævnte dog, med nogle faa Undtagelser, ikke saa langt inde i Midten af Landet, som Navne af de andre her omhandlede Stednavnsklasser. Med Undtagelse af dem, der findes i Nærheden af Limfjords Forgreninger, findes der saaledes omtrent ingen i c. 4 Mils Udstrækning fra Viborg, ej heller i Herning-Egnen.

Hvor Navnene af denne Klasse findes i Egne, som ikke ligge i Nærheden af Havet, kan det dog ofte paavises, at de Punkter, som føre hine Navne, paa Grund af Afsnit, som Vandløb og Moser danne, have i Forhold til de i Nærheden liggende Punkter med Navne af andre Klasser, om saa kan siges, en yderlig Beliggenhed, saaledes at de i en Tid, hvor Vej- og Broanlæg lod meget tilbage at ønske, have været kun lidet gunstig stillede med Hensyn til Samferdsel. Dette ses saaledes temmelig tydeligt i Kallundborg-Egnen. Af de Punkter med Navne af Klassen *By*, som findes Sydøst for Kallundborg, Meelby, Aarby, Rørby, Kjørby, Klovby, Ubby, ligge de to første ikke langt fra Kysten, men dog tillige med Rørby og Kjørby yderst ude imod en Sænkning i Jordsmonnet, dannet af en temmelig betydelig Mosestrækning og dennes Aflob til Kallundborg Fjord (*Fuglebæk*). Klovby og Ubby ligge yderst mod Sydøst paa Bakkestrog, hvis nordligere Del optages af Værsløv Jorder, ud imod lavere Egne, hvor der endnu findes flere Mosestrøg med Aflob til Tiis Sø (*Tranemose Aa*). Haleby og Sæby Gd. ligge dernæst paa selve Tiis Søes østlige Bred. Endnu tydeligere fremtræde disse Forhold ved Stiftsbjergby og Kundby, idet disse ligge yderligt ved det af Gislinge Aa med omliggende Moser til Veje bragte Afsnit. Dog maa bemærkes angaaende Stiftsbjergby, at denne sandsynligt er opstaaet ved en i Valdemars Jordebog nævnt

Stigsburgh, og at Beliggenheden saaledes kun middelbart har været af Betydning ved Byens Anlæg. Forhold, som de foran nævnte, synes at fremtræde mange andre Steder, saaledes ved Kværkeby i Ringsted-Egnen, Braaby og Næsby ved Tjustrup Sø, Dalby ved Kjøge, Eiby og Næsby i Odense-Egnen, Skovsby og Gavnbjerg i Vissenbjerg-Egnen, og en nærmere Betragtning af Beliggenheden af de mange ved Aarhus forekommende Steder med Navne af Klassen By synes at vise, at ogsaa disse kunne indordnes under den fremsatte Regel.

Den geografiske Udbredelse i Danmark af Klassen By synes saaledes at paavise, at Bebyggelser i tidligere temmelig ubenyttet, mindre gunstigt eller mindre sikkert beliggende Jordsmon, særlig ved Kysterne, have givet Anledning til denne Navneklasse. Dermed skal det, som alt foran anført, ikke være sagt, at nogle Navne af denne Klasse ikke kunne være særdeles gamle; enkelte forekomme saaledes i Herredsbenævnelser, og det sønderjydske Hedeby i Runeindskrifter fra Aarene c. 995—1000. Derimod kan dette næppe være Tilfældet med de fleste, og denne Anskuelse støttes ogsaa ved Betragtningen af Bestemmelsesordene. Som alt tidligere fremdraget af andre, ere de i Almindelighed Benævnelser paa Naturgenstande, eller de angive Beliggenheden i Forhold til Himmelhjørnerne eller andre Omstændigheder, hvad der i og for sig turde tale for den yngre Oprindelse; men, hvor Personnavne forekomme, tilhøre de som oftest Tiden ved Kristendommens Indførelse; nogle ere endog fra Tiden efter denne og paavise saaledes, ligesom Navnene Munkeby og Kirkeby, den yngre Oprindelse.

I Sønderjylland fremtræder Klassen By langt mindre talrigt end i Danmark, derhos vel nogle Steder under tilsvarende Forhold, men dog ogsaa ikke sjældent mere afvigende, idet den forholdsvis ofte træffes fjernere fra Kysterne. Paa Vestsiden findes kun nogle faa Navne af denne Klasse i det nordlige indtil Tønder, derhos nogle paa Rømø, men ikke paa de sydligere Øer. Paa Østsiden ere de omvendt temmelig sjældne indtil Flensborg-Egnen. Derefter findes de i større Antal i Angel og i Svansen, samt i Egnen omkring Slesvig og henimod Ekernfærde Fjord. Nogle faa findes i Midten af Landet, især Vest for Flensborg, hvor de bidrage til at udfylde det for de andre her omhandlede Stednavnsklasser temmelig blottede Mellemrum mellem Østsiden og Vestsiden. Nogle findes ogsaa i den sydligste Del af Als.

I Sverige er Klassen By udbredt omtrent over

hele Landet og kan egentlig kun siges at forekomme sparsomt i nogle af de indre, sent og tyndt befolkede Egne, herunder henregnet Kristianstads Län, samt i de nordligste, fra Gefleborgs Län at regne. Den er tillige hyppig paa Ålandøerne og ikke synderlig sjælden i de i sin Tid af de Svenske optagne Dele af Finland, hvor dog nogle af Navnene ere af meget sen Oprindelse (Nykarleby saaledes anlagt 1617 og tildelt Navn efter Carl IX). Der findes her endog et Navn af denne Klasse (Nejdenby) i Sydvaranger ved Ishavets Kyst, hvor det dog synes opstaaet ved Omformning af et oprindelig finsk Navn¹⁾. I Norge træffes den ret hyppig i de sydligere Egne, her dog allerede sjældnere i Christians og Hedemarkens Amter, Østerdalens Fogderi fraregnet. Den er i det Hele taget mindre hyppig i det vestenfjeldske og bliver efterhaanden sjældnere, jo længer man kommer mod Nord. Dog findes der endnu nogle i Finnmarkens Amt.

Ligesom Bo og Bølle er By med nogle faa Navne trængt ind i Holsten (Schulp i Jevensted Sogn, forhen Scullebi, og Ellerby Gd., hørende til Ottenbüttel c. $\frac{3}{4}$ Mil Nord for Itzehoe²⁾). Sydligere træffes den ikke, for end, efter et langt Mellemrum, med nogle faa Navne i den af Klassen Lev stærkt opfyldte Egn ved Magdeburg (Brumby, Gods i Nærheden af Erxleben, Byerne Brumby, Barby, Steckby, den sidste Øst for Elben ved Zerbst). Der findes ogsaa et enkelt i Belgien (Opgrimby i Provinsen Limburg).

I England træffes Navne af Klassen By ret almindelig i Danelagens nordlige og nordøstlige Egne, saaledes især i Lincolnshire, Yorkshire og Leicestershire, noget mindre almindeligt i Norfolk og Nottinghamshire og derefter aftagende i Antal mod Vest og Syd, indtil den ikke eller næsten ikke træffes i den sydligste Del. Der findes tillige et ikke ubetydeligt Antal i de nordligere og nordvestligere Dele af England, Cheshire, Lancashire, Westmorland, Cumberland og Durham, derimod omtrent ingen i Northumberland. Nogle faa findes udenfor Danelagens Vestgrænse, dog i Nærheden af samme; nogle faa findes ogsaa i Skotland. Den Omstændighed, at Navneklassen især forekommer i Egne, der i Vikingetiden have været underkastede en stærk dansk og nordisk Indflydelse, i Forbindelse med, at de Personnavne, der i de engelske Navne ere brugte som Bestemmelsesord, meget ofte ere overensstemmende med de nordiske fra Tiden ved Kristendommens Indførelse i Danmark (saaledes i Navnene Grimsby,

¹⁾ Ramsay, Vägvisare i Finland. Helsingfors 1895.

²⁾ Schröder og Biernatzki l. c.

Thoresby, Croxby, Hacconby, Carlby, Thurlby, Aswarby, Hemingby, Asgarby, Bilsby, Ormsby, Claxby i Lincolnshire o. s. fr.), gør det sandsynligt, at mange af Navnene ere opstaaede i hin Tid ved danske og nordiske Folks Bosættelse i England. Dog maa ogsaa nogle Navne have en tidligere Oprindelse; thi der findes i et Dokument fra en endnu ældre Tid, fra Aar 664, nævnt Navne af Klassen By, Riseby, nu Rishy, Durlby, nu Thurlby, Normanby, nu Normanby, alle i Lincolnshire¹⁾. Disse Navne maa altsaa skyldes en tidligere Indvandring eller flere, uden at det er muligt at sige hvilke. Det har ikke kunnet oplyses, hvor stor en Del Danske have haft i den store, saakaldte Angelsachsernes Indvandring c. 450, men til denne eller muligt til en endnu tidligere Tid synes nogle Navne af Klassen By at maatte føres tilbage. Det kan bemærkes, at ejendommelig nok findes der vistnok ikke noget Navn af Klassen By paa Wight og i Hampshire, hvor Jyder vides fortrinsvis at have været bosatte, formentlig alt fra det 6. Aarhundrede. En anden Særegenighed ved de engelske Navne af Klassen By er, at om der end blandt dem findes ikke faa, der synes ligesom de danske ikke at have noget Personnavn til Bestemmelsesord, deriblandt Navne som Saxby, Normanby, Ingleby, Romanby, der antyde Oprindelse ved eller Bosættelse af forskellige Folkefærd, saa have dog de fleste et Personnavn til Bestemmelsesord, i Modsætning til hvad der er Tilfældet i Danmark. En Mærkelighed er det ogsaa, at netop nogle af de faa Navne, der findes i Magdeburg-Egnen, ogsaa træffes i England (Bromby i Lincolnshire, Barby i Warwickshire).

Paa Øen Man findes nogle Navne af Klassen By, ligeledes i Skotland. Den synes ikke at forekomme i Irland, derimod vel i Normandiet, her med Formen Bu eller lignende (saaledes Carquebu, skrevet Kirkebi 1204, ogsaa Quierquebu og Querquebu²⁾).

¹⁾ Kemble l. c.

²⁾ Fabricius l. c. 290. — Der findes tillige en Del Navne med Endelsen Ville, hvis Bestemmelsesord antyde en nordisk Oprindelse (saaledes Quetteville, forhen skrevet Ketilsvilla, Toqueville, forhen Tokevilla, Trouville, forhen Turulfvilla, o. s. v. ifølge Worsaae, Den danske Erobring af England og Normandiet. Kbh. 1863, 179). Denne Endelse svarer dog næppe til Ordet By. Ligesom Villa og Ville mange andre Steder fremtræde i Forbindelse med germanske Personnavne og da betegne Landejendom eller Gods (jvf. Seebohm l. c. 253 fig.), saaledes maa det samme formodes at have været Tilfældet i Normandiet, kun at her nordiske Navne ere traadte i Stedet for germanske. Nogle Gange findes Ville anvendt vistnok tilsvarende i Irland (Charleville o. fl.), ogsaa, men endnu sjældnere i England, saaledes i Thornville i

Navneklassen Torp staar vel for Danmarks Vedkommende jævnsides med Klassen By, idet den ligesom denne i rigelig Mængde udfylder mange af de for de andre Stednavnsklasser blottede Fladerum, især i det indre af Landsdelene; men den er forskellig fra den ved, at den ligesom Klasserne Hjem, Ing, Sted og Rød er mere eller mindre udbredt i alle de Lande, hvor der tales et med dansk nærmere beslægtet Sprog. Den fremtræder derhos med en stor Rigdom af forskellige Former. I Danmark træffes sædvanlig Formerne Trup og Drup, stundom forkortede til Rup, derimod kun sjældnere den mere oprindelige Form Torp, i Jydland stundom ændret til Tarp og Terp. I Dronninglund Sogn findes tillige nogle faa Navne med Formen Dorf. I Sønderjylland ere Formerne ganske de samme som i Danmark, medens tillige i de sydlige Egne den sædvanlige tyske Form Dorf træffes. Hvor Navneklassen forekommer i Norge og Sverig, i hvilke Lande Ordets Betydning i det daglige Sprog er afvigende fra dets Betydning i Danmark, da det der kun betegner et lille, ubetydeligt Jordbrug, er Formen Torp og lignende hyppigst; men ved Siden af denne træffes i Skaane, Halland, Elfsborgs og Skaraborgs Län, i de sidste dog kun sjældnere, ogsaa Formen Arp, i Malmöhus Län stundom ogsaa Rup, i Norge en sjælden Gang Dorp (f. Eks. Hundorp Gd. i Guldbrandsdalens Fogderi). Stednavnsklassen findes næsten ikke paa Island¹⁾ og vistnok slet ikke paa Færøerne. I Tyskland, Schweiz og Østerrig er den almindelige Nutidsform Dorf, men sammen med denne træffes i det nordvestlige Tyskland foruden Torp og Torf ogsaa Formerne Trop, Trup og Rup (saaledes Vestrup i Storhertugdømmet Oldenburg, Eistrup og Lorup i Hannover, Barstrup i Fyrstedømmet Lippe, Barop, Kastrop og Hilstrup i Westfalen, Hüttrop og Gartrop i Regeringsdistriktet Düsseldorf). Tilsvarende findes undertiden i Nederlandene, hvor Dorp er den sædvanlige Form (saaledes Lattrop i Overijsel, skrevet Latdorpe 1460, Latrop 1487²⁾), Geldrop, 1 Mil Øst for Eindhoven i Nord-Brabant), ligeledes i England, hvor den sædvanlige Form er Thorpe, (f. Eks. Thrup i Oxfordshire, Souldrop i Bedfordshire, Styrrup i Nottinghamshire,

Yorkshire, hvor den romanske Indflydelse ogsaa findes udtrykt i andre Stednavne, f. Eks. i Navnene paa Kirkerne St. Michael le Belfry og St. Martin le Grand i Byen York.

¹⁾ Det eneste Stednavn paa Island, hørende til Klassen Torp, turde være Bæjathorp i-Ølfur, en Samling af flere Gaarde.

²⁾ Nom. geogr. neerl. I. 109.

Staindrop i Durham, Wilstrop i Yorkshire). Nogle faa Navne af denne Klasse forekomme ogsaa i Normandiet med Formerne Torp og Tourpe.

Gamle Skrivemaader, baade af danske og fremmede Navne vise, at Forandringen fra Torp til Trup, Drup o. s. v., i det Hele er foregaaet meget sent, i Almindelighed først i det 14. og 15. Aarhundrede, i hvilke Formen Dorp ogsaa træffes ofte herhjemme. Dog findes undertiden et Navn, i hvilket Forandringen herhjemme er sket i langt ældre Tid (saaledes i Navnet Thyurstrophæreth V. i Sønderjylland).

Som alt nævnt er Stednavnsklassen Torp forekommende omtrent overalt i Danmark og i alt Slags Jordsmon, undtagen paa Bornholm og paa de smaa Øer. Den mangler derhos, om end ikke fuldstændigt, saa dog næsten ganske, i de af de andre, yngre Stednavnsklasser stærkt optagne Fladerum, saaledes hvor Rød forekommer i Mængde i Nordsjælland og Bølle paa det nordre Langeland, Strøget mellem Nissum Fjord og Stadil Fjord, hvor der er mange Navne af Klassen By, ligeledes i den med Navne af Klasserne Rød og Bølle meget opfyldte Vissenbjerg-Egn. Den kan ellers intet Steds siges at mangle, undtagen i de ufrugtbareste, jyske Hedeegne og i nogle, paa anden Maade særlig stillede Egne, som ville blive nævnte i det følgende; men den holder sig dog i det Hele taget mest til de Strøg, hvor de fem meget gamle Stednavnsklasser forekomme, idet Steder med Navne af Klassen Torp enten fylde op i Mellemrummene mellem hine Strøg eller ofte ogsaa kile sig ind imellem de enkelte Punkter, hvis Navne høre til hine Klasser. En og anden, sjælden Undtagelse i sidstnævnte Henseende kan dog træffes. Saaledes mangler Klassen Torp næsten ganske i den af Bebyggelser, hvis Navne høre til Klasserne Hjem og Ing, stærkt opfyldte Egn Vest for Horsens. Mærkeligt er dens hyppige Forekomst i Herning-Eggen, hvor den i høj Grad bidrager til at fuldstændiggøre det foran (XV. 161) omtalte Bebyggelsesbælte, der gaar værs over Halvoen.

At Ordet Torp er anvendt alt i ældgammel Tid i Stednavne, kan ikke omtvistes. Det alt ovenfor omtalte Dokument fra Aar 664 angaaende en Egn i England indeholder flere Navne, hørende til Klassen Torp (Dodesdorp, Sudorp, Aleðorp, Breidesdorp, Mandorp o. fl.). Tilsvarende findes der i andre Lande meget gamle Navne, som høre til denne Klasse, saaledes i Schweiz Altorf, skrevet Altdorf 744, Altorf 801, Birmensdorf, skrevet Piripoumesdorf 876, Dielstorf, skrevet Theolvesthoruf 861¹⁾, i Elsass (Lothringen?) Alt-

dorf, skrevet Altorf 787¹⁾, o. s. v. Torp forekommer ogsaa i flere Herredsbetegnelser i Sønderjylland.

Alligevel maa det skønnes, at den hyppigere Fremkomst af de Navne, som høre til Klassen Torp, nærmest er foregaaet baade herhjemme og udenlands i en forholdsvis yngre Tid.

Her i Danmark taler ikke blot den geografiske Udbredelse derfor, men ogsaa andre Omstændigheder. Der findes saaledes særdeles ofte som Bestemelsesord i Navnene af denne Klasse benyttet Personnavne, som med Undtagelse af nogle faa, der ligne dem, som træffes i de fem meget gamle Stednavnsklasser, i Reglen ere saadanne, som tilhøre Tiden ved Kristendommens Indførelse her i Landet, eller ere Navne, der først ere komne i Brug efter denne. De sidste findes i Stednavnene af denne Klasse langt oftere end i Navnene af de andre her omhandlede Klasser. Der findes saaledes flere Jenstrup, Jonstrup, Nielstrup, Mortenstrup o. s. v., og der haves et Munkdrup²⁾, flere Kirkerup. Det synes endog muligt ved Hjælp af hine Personnavne at fastsætte omtrent det Tidspunkt, da den almindelige Anvendelse af Ordet Torp i Stednavne er hørt op. De kristne Personnavne, som findes brugte, ere nemlig alle saadanne, som vides at have været ret almindelig benyttede herhjemme allerede i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse. Derimod findes kun en enkelt Gang eller slet ikke benyttet andre Navne, der først senere bleve meget almindelig yndede. Der findes saaledes her næppe flere end ét Stednavn af Klassen Torp, der indeholder Navnet Jørgen (Georg) (Jørgenstrup Gd.), og intet, der indeholder Navnet Søren (Severinus), skønt begge forekomme i andre Stednavne fra Middelalderen (Sct. Jørgensbjerg, Sct. Sørens Kilde), og det første i Sønderjylland endog findes i Forbindelse med Ordet By (Jørgensby). Ogsaa Navnet Rasmus (Erasmus) og den vistnok fra Tyskland indførte Ændring af Johannes til Hans, der næppe ere komne synderligt i Brug før end Jørgen og Søren, det vil sige noget ind i det 14. og Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, savnes i Forbindelse med Torp.

En anden Omstændighed, som ogsaa synes at pege hen paa en yngre Oprindelse for nogle Navne af Klassen Torp, er den Afhængighed af Steder med Navne af andre Navneklasser, med hvilken hine Navne fremtræde i enkelte Tilfælde. Saaledes kan nævnes Lundby

¹⁾ Witte l. c. 47.

²⁾ Der fandtes tidligere ogsaa et Munkrup i Sjælland (*Trap* l. c. 1. Udgave. I. 90).

¹⁾ Meyer l. c. 121.

og Lundbytorp, Arløse og Arløsetorp i Sjælland, Vadum og Vadumtorp Gd. i Jydland, Vanstad og Vanstatorp i Malmöhus Län¹⁾. At det Sted, hvis Navn ender med Torp, i hine Tilfælde er det forholdsvis yngre, kan ikke godt betvivles. Der kan have været flere lignende Tilfælde, hvor Sammenhængen nu ikke kan spores; men naar man deraf vilde slutte, at Torp stedse betegnede en Samling af Bebyggelser for Personer, som stod i et Afhængighedsforhold til eller vare udflyttede fra en i Nærheden værende, tidligere og væsentligere Bebyggelse, og at hine Personer vare den Mands Undergivne, der er betegnet ved Bestemmelsesordet i Stedets Navn, saa synes de geografiske Forhold bestemt at tale derimod. Der findes i flere Egne (f. Eks. i Himmerland, baade i den sydvestlige Del henimod Hjarbæk Fjord og i Hobro-Eggen) altfor mange Stednavne af Klassen Torp til, at man let skulde kunne forestille sig, at de til Hobe vare udgaaede fra ældre Bebyggelser paa den angivne Maade. Det synes, om end ikke altid, saa dog som oftest at have været en Kolonisation i hidtil mindre optagne Egne, som har fremkaldt de fleste Navne af Klassen Torp, og at det Personnavn, som træffes i det paa-gældende Stednavn, betegner den, der forestod Anlægget af Stedet og som en Slags Formand ledede det Hele.

Om end Navnene i Klassen Torp i Sammenligning med dem, som findes i Klassen By, kun have faa Bestemmelsesord, som ikke ere Personnavne, saa findes der dog blandt disse en Del, der betegner Forhold til Himmelhjørnerne eller andre Ejendommeligheder. Saaledes findes, foruden de mange Østrup, Sønderup o. lign., ikke faa Smidstrup, Smedstrup og Smerup, af hvilke sidste det, som findes i Stevns, er skrevet Smiththorp 1310, et Smederup, et Møllethorp, flere Møllerup, af hvilke det, som ligger i Feldballe Sogn, er skrevet Mylnthorff 1289, hvorhos der ogsaa findes nævnt et Mulnethorp ved Esrom 1178²⁾, hvilket alt ligeledes peger hen paa en yngre Anvendelse af Stednavnsklassen.

I Sverige forekommer Navneklassen i hele den sydlige Del af Landet omtrent til de store Søer, træffes endnu, men sjældnere, i Örebro Län og Vestmanlands Län, men synes omtrent ganske at mangle i de nordligere Landsdele, saasom Göteborgs och Bohus Län, Värmlands, Store Kopparbergs, Södermanlands Län o. s. v., undtagen nogle faa Steder, hvor den synes henbragt i den nyere Tid, saaledes nogle Steder i Vesternorrlands

Län. Nogle faa Navne af Klassen Torp findes ogsaa paa Ålandssøerne, derimod næppe noget i Finland. I Norge forekommer den temmelig sjældent og nærmest kun i nogle af Landets sydlige Egne, saaledes Smaalenenes Amt, Guldbrandsdalens Fogderi, Ringerige og Hallingdals Fogderi.

I Tyskland findes den overalt, men dog maaske fortrinsvis netop i de Egne, fra hvilke Tyske have fortrængt Slaverne, saaledes i en Del af Holsten, for hvilket Land Femernlisten, som den findes i Valdemars Jordebog, netop viser den overordentlig stærke Anvendelse af denne Stednavnsklasse under de nævnte Omstændigheder, ligeledes i Sachsen og i det Hele taget Øst for Elben indtil i de Egne, hvor Polsk er Folkesproget. Paa den anden Side er den sjælden i det sydvestlige Tyskland, saaledes i Storhertugdømmet Baden og i Würtemberg, og den findes næppe i Elsass-Lothringen. Den mangler ogsaa i det nordre Ditmarsken.

Lignende Forhold, der i det Hele tyde hen paa en yngre Brug af Navneklassen i adskillige Egne, træffes i Østerrig. Navne med Endelsen Dorf kunne ikke siges at være hyppige i Nedre- og Øvre-Østerrig, men ere derimod forholdsvis talrige i Steiermark og i de Distrikter i Böhmen, Mähren og østerrigsk Schlesien, hvor Tyskheden er trængt stærkt frem.

I Schweiz er den ikke hyppig, og det samme kan siges om Nederlandene.

I England findes Navne af Stednavnsklassen Torp ofte indenfor den samme Del af Danelagens Omraade, i hvilken der findes mange Navne af Klassen By; men i Modsætning til hin Klasse mangler Torp næsten ganske i den Del af England, der ligger Nord for Danelagen (Lancashire, Durham, Cumberland, Westmorland og Northumberland), saa at den i det nordlige England har en hel anden Begrænsning end Klassen By. Den findes derhos udenfor Danelagen, dog nogenlunde i Nærheden af dens Grænse (i et større Antal i Cheshire, i et ringe i Oxfordshire, Berkshire, Gloucestershire, Staffordshire og Warwickshire). Mange af de Bestemmelsesord, der træffes i Navnene af denne Klasse, ligne dem, der findes i danske eller nordiske Navne, men der er ogsaa ikke faa, som synes at være Personnavne, med hvilke det omvendte er Tilfældet. Denne Omstændighed, samt i det Hele Fordelingen af Navnene, og at Byer med Navne af denne Klasse fandtes 664, gør det sandsynligt, at nogle alt ere komne til England langt tidligere end Vikingetiden, medens dog en stor Mængde hidrører fra denne.

¹⁾ Tilsvarende fandtes ogsaa i England (Worsaae, Den danske Erobring af England og Normandiet. 178, Anm. 3).

²⁾ O. Nielsen, Codex esromensis.

Egne, i hvilke alle de foran omhandlede Navneklasser mangle.

Den Belyggelse, som i Danmark træder frem ved Stednavnsklasserne By og Torp i Forbindelse med de øvrige, nærmere omhandlede Stednavnsklasser, og som ifølge det foregaaende kan antages at svare til Forholdene langt ind i Middelalderen, har kun væsentligst efterladt som ikke benyttede Fladerum de samme Egne, som endnu den Dag i Dag ere meget tyndt befolkede paa Grund af særegne Naturforhold, saaledes de, i hvilke der endnu findes store Skovstrækninger eller Moser som Store og Lille Vildmose, eller som udgøre de fattigste Hebelandskaber i Jydlands Midte. Det hele Land har saaledes paa den ovenfor nævnte Tid vel kunnet staa tilbage for Nutiden med Hensyn til Indbyggerantallet, men derimod ikke synderligt med Hensyn til Byernes eller overhovedet de vigtigere, bebyggede Steders Antal.

Dog er der, foruden de ovennævnte, af let paa-viselige Grunde ikke stærkt benyttede Fladerum, hist og her enkelte andre og mindre, hvor der ganske eller omtrent ganske mangler Stednavne af alle her fremdragne Klasser.

En Del ere Udkanter, hvor der endnu findes mere eller mindre Skov, og som derfor kunne tænkes i hine Tider paa Grund af større Skovrigdom ikke at have været inddragne til synderlig Beboelse. Saaledes kan anføres i Sjælland den nordligste Del af Horns Herred, den nordøstlige Del af Ods Herred omtrent fra Nykjøbing, Asnæs, Egnen om Kallehave; paa Laaland Egnen om Bandholm, Nord og Nordøst for Saxkjøbing og i det Hele taget Landet ud imod Guldborg Sund; den nordligste Del af Langeland; i Fyen Østkysten ud imod Langelands Belt i en Bredde fra c. $\frac{1}{2}$ til 1 Mil og et ikke ganske ubetydeligt Fladerum Vest for Gudbjerg; i Jydland en Strækning paa Nordsiden af Limfjord omkring Hals og langs Kysten op imod Sæby, en anden paa Nordsiden af Mariager Fjord omkring og især Nordvest for Visborg, Egnen Nord og Nordvest for Byen Marie Magdalene paa den lille jyske Halvø, samt en Strækning paa dennes Nordside fra Kastberg mod Nordvest, nogle Fladerum dels Nord og dels Syd for Kolding, endelig adskillige mindre Halvøer eller Næs i Jydland, ligesom paa Sjælland og de øvrige større Øer.

Foruden hine Strækninger er der dog ogsaa nogle, hvor Fraværelsen af Stednavnene næppe kan antages begrundet i en tidligere Skovrigdom. Som saadanne kan anføres Egnen Sydøst for Roskilde om Kildebrønde, Tune, Greve og Kalvslunde, en anden, nærliggende,

om Skjensved, Jersie og Høielse, et Strøg omkring Mygdal, Asdal og Horne i Vendsyssel og Egnen omkring Horsens og Dronninglund Gd. i samme Landsdel.

Ejendommelige og helt forskellige fra, hvad der ellers er Tilfældet i Danmark, ere Forholdene paa Bornholm. Af de meget gamle Stednavne findes i Midten af Øen og dens sydvestlige Del kun nogle faa, deraf nogle endog maaske tvivlsomme (Hasle, Tingsted, Aalose Gde.); de øvrige, ikke meget talrige, findes omtrent alle paa den nordøstlige Kyst eller nærved denne. Af de yngre Navneklasser træffes Bo flere Gange, men næsten altid i det samme Stednavn (Kirkebo), og, som det synes, Bolle, men kun i et Navn (Aarsballe Gd.). Ret ofte forekommer derimod Klassen By, men næsten altid med Bestemmelsesord, som ikke ere Personnavne, og i hele den sydvestlige og den sydøstlige Del af Øen er denne omtrent den eneste forekommende af de her omhandlede Navneklasser. Mærkeligt er det tillige, at næsten alle Kirkerne ikke som de allerfleste nutildags i Danmark og Sverig have Navn efter de Steder, hvor de findes, men efter en eller anden hellig Person (Rutsker Sogn findes skrevet Andreissogenn c. 1530), og at der for disse Navne ikke haves ældre Skrivemaader end fra 1425 og senere Aar i det 15. Aarhundrede. Dette kan maaske forklares af, at der ikke findes egentlige Byer paa Bornholm, saa at Kirkerne fremtræde mere selvstændigt, men synes dog tillige at tale for, at Stednavnene paa Bornholm for den allerstørste Del, især i den mod Sydvest vendende Halvdel af Øen, først hidrøre fra en forholdsvis nærliggende Tid. Da Øen har været bebygget i Oldtiden, ser det ud, som om der er foregaaet en Udslettelse af de ældre Stednavne paa et eller andet Tidspunkt, hvad der vel, da ingen fremmede have fortrængt den oprindelige Befolkning, alene kan tilskrives en Affolkning ved Sygdom, saaledes som den berettes at være foregaaet i den sorte Døds Tid¹⁾.

I Sønderjylland er der kun faa Egne, som mangle Stednavne af samtlige her omhandlede Klasser, udenfor Hedestækningerne i Landets Midte, hvor Stednavnsklassen Torp dog er trængt langt mere frem, især i de nordligere Egne, end det i Almindelighed er Tilfældet i Jydland. Sandsynligt paa Grund af tidligere Rigdom paa Skov er der et temmelig stort, for de omhandlede Navneklasser blottet Fladerum ved Kongeaa i Egnen om Skodborg og Skrave; det staar i Forbindelse med et lignende, mindre, Nord for Aaen,

¹⁾ Lange, Afh. i D. Maanedsskr. 1862, II. 122.

i Egnen omkring Malt og Veien. Et andet, ikke saa stærkt fremtrædende, hvor der er nogen Skov, dog mest Hede, strækker sig fra Grænsen Sydøst for Ribe omkring Roager og Vodder hen imod Arrild. Endvidere er en stor Del af de sydlige Egne, i hvilke der som nævnt foran (S. 7) omtrent ikke findes de meget gamle Stednavne, ej heller optagen af de yngre. Der kan saaledes anføres det udstrakte Landskab, som dannes af Stiderstapel, og som fortsætter sig dels hinsides Trene i Egnen om Ostenfeld og dels over Ervde og Hohn henimod Rendsburg. Paa den anden Side af Mosestrækningerne om Sorg findes som lignende Fladerum ikke alene de store Hedestrækninger om Krop, men yderligere mod Øst de stærkt bakkede Egne om Hütten, et betydeligt Fladerum Nord for Witten See og en tilstødende Del af Dänischwold. Ellers kan der ikke paapeges som Egne, hvor de omhandlede Stednavnsklasser mangle, andre, udenfor Hede- eller Mosestrøg, end de yderste Dele af Halvøen og Næs baade paa Fastlandet og paa Als, en Del af Øerne udenfor Vestkysten og Nordsiden af Eiderstedt.

Tilsammen viser det foregaaende, at der blandt de omhandlede Stednavnsklasser er nogle, som, med Undtagelser, der ikke have stor Betydning for den hele

Betragtning, forekomme omtrent overalt og i Reglen ikke sjældent i alle de Lande, hvor der tales et med dansk nærmere beslægtet Sprog. Af disse er der nogle, der synes meget gamle, nemlig Klasserne Hjem og Ing, vel ogsaa Klassen Sted, som dog adskiller sig fra hine ved, at den ikke træffes saa ligelig udbredt, men mest imod Nord, aftagende mod Syd. Nogle andre, nemlig Rød og Torp, ere vel ligeledes udbredte i alle de foran nævnte Lande, men dog med den Afvigelse, at de ere sjældne eller næsten ganske mangle i den vestligste Del af den skandinaviske Halvø, Rød tillige i England; men deres mere udestrakte Anvendelse synes at være indtraadt betydeligt senere.

De øvrige af de omhandlede Navneklasser, Lev, Løse, Bo, Bølle, Toft og By, fremvise i Modsætning til de foregaaende den Særegenhed, at deres geografiske Udbredelse peger hen paa, at de have deres Oprindelse i Norden, idet de enten omtrent alene forekomme der eller vel ogsaa andensteds, men da saaledes, at de geografiske Forhold og stundom ogsaa de i dem forekommende Bestemmelsesord antyde, at de ere indbragte fra Norden. Af disse ere nogle, nemlig Lev og Løse, vistnok omtrent lige saa gamle som Hjem og Ing, medens derimod de øvrige, Bo, Bølle, Toft og By, maa skønnes at være anvendte fortrinsvis først i en senere Tid.

Om Bestemmelsen af Jordens Form og Størrelse.

En historisk-geodætisk Oversigt af Dr. phil. M. C. Engell.

Indledning.

Maalet for den højere Geodæsi ¹⁾ er Bestemmelsen af Jordens Form og Størrelse. Denne Bestemmelse udføres ved Hjælp af Gradmaalingen, der er en Kombination af astronomiske og de dertil svarende geodætiske Maalinger; hver for sig strækker ingen af disse til. Formen, men ikke Størrelsen, kan dog ogsaa bestemmes ved Pendulmaalinger eller endnu bedre ved en Kombination af Gradmaaling og Pendulmaaling.

Ved Betegnelsen Jordoverflade maa vi skjelne mellem den fysiske, d: den i Naturen tilstedeværende Jordoverflade og den matematiske. Den fysiske Jordoverflade behandles under Terrænet i dets Afhængighed af den geologiske Bygning. Her er det alene den matematiske Jordoverflade, der er Gjenstand for Betragtning.

¹⁾ af γῆ, Jord og δαίωμα, deler.

Den matematiske Jordoverflade defineres som den lukkede Flade, der i Havets Middelhøjde ¹⁾ vinkelret gennemskærer samtlige Tyngderetninger; denne Flade er altsaa en Niveauflade ²⁾.

Tænker man sig Vandet i alle Have fuldstændigt stille og tillige et tyndt Lag af Jordskorpen saa porøst,

¹⁾ Havets Middelhøjde kan være vanskelig nok at angive. Dels fremkalde Bevægelserne i Havet: Tidevande, Bølgebevægelsen og Strømninger, uophørlige Svingninger, hvoraf man dog ved mangeaarige Maalinger kan skaffe et Middeltal. Dels antog man tidligere, at Middelvandstanden i de forskellige Have var forskjellig; de Præcissionsnivelementer, der ere foretagne, tyde imidlertid paa, at der ikke eksisterer en saadan Forskjel.

²⁾ En Niveauflade er en Flade, hvis Ligning er Potentialfunktionen lig med en Konstant, saaledes at Niveaufladen er vinkelret paa Kraftlinjerne gennem hvert af dens Punkter.